

УДК 372.32:091.2

СОЦІАЛЬНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

Гуцуляк Л.І.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Проаналізовано сутність поняття «соціально-освітнє середовище» в педагогічному процесі школи. Визначено три складові соціально-освітнього середовища, а саме: сім'я як соціальний інститут, загальноосвітній навчальний заклад та мікрорайон. Охарактеризовані компоненти, які потрібні для формування соціально-освітнього середовища школи. Також виявлено суттєві відмінності між поняттями «середовище», «освітнє середовище», «соціальне середовище», «виховне середовище».

Ключові слова: середовище, освітнє середовище, соціальне середовище, виховне середовище, соціально-освітнє середовище.

Постановка проблеми. В умовах сучасної системи освіти школи та інші освітні установи набувають все більшої свободи у виборі напрямків, методів і засобів їх розвитку: з'являються різні типи шкіл, впроваджуються інноваційні технології, розробляються і реалізуються авторські програми. Провідні тенденції освіти у світі пов'язані з ідеєю створення умов для розвитку особистості. Потреба в самореалізації – одна з провідних потреб особистості, що є

внутрішнім стимулом людської діяльності. Першорядне значення має соціально-прогресивний тип самореалізації особистості, що виражається в прагненні самореалізації себе як частини соціуму. Створення сприятливого соціально-освітнього середовища для розвитку особистості, здатної до такого типу самореалізації – основне завдання сучасної школи.

Проблема створення комфортного соціально-освітнього середовища в загальноосвітніх закла-

дах України останнім часом набула великої актуальності, оскільки пов'язана із реформуванням національної освітньої системи на гуманістичних засадах в нових соціально-економічних, соціально-культурних і політичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до наукових джерел засвідчує, що на сьогодні набули висвітлення питання, пов'язані з проблемами соціально-освітнього середовища в теорії соціальної педагогіки (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Л. Міщик, А. Рижанова, Н. Чернуха, та ін.). Безпосередньо вивченню технологій соціально-педагогічної роботи присвятили свої розвідки Р. Вайнола, Л. Завацька, Н. Заверико та ін.

Основою для вивчення специфіки середовища загальноосвітнього навчального закладу стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців: Н. Завгородньої, О. Караман, Н. Клімкіної, О. Макагона, К. Приходченко, М. Рудь та ін. Однак поза увагою дослідників залишилась сутність соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школи.

Тому, **мета статті** – проаналізувати сутність соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для виявлення особливостей соціально-освітнього середовища в педагогічному процесі школі необхідно розглянути поняття «середовище», «соціальне середовище», «виховне середовище», «освітнє середовище», «соціально-освітнє середовище».

Розвиток людини завжди відбувається у певному середовищі і під його впливом. У філософському енциклопедичному словнику середовище представлено як суспільні, матеріальні і духовні умови, які оточують людину. Середовище в широкому сенсі (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему в цілому: виробничі сили, суспільні відносини, суспільну свідомість і культуру. Середовище у вузькому сенсі (мікросередовище) включає безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудовий, навчальний та ін. колективи і групи. Середовище робить вирішальний вплив на формування і розвиток особистості [8].

Більшість філософів вважають, що середовище життєдіяльності дитини є умовним і поділяється на: соціосферу – оточуючий соціум і біосферу (ноосферу) – сферу розуму, нагромадження матеріалізованих думок. З позиції філософської думки прийнято вважати, що дитина взаємодіє із соціальним середовищем на макро- (суспільство, людство) і мікрорівні, тобто на рівні найближчого почуттєво сприйнятого середовища. Загалом філософія трактує середовище як основне оптимальне співвідношення фізичного, духовного, культурного та естетичного середовищ. До поняття «середовище» входять матеріальні й духовні компоненти, які щодо особистості існують об'єктивно. Однак і предметні, і духовні елементи середовища особистості, так само як і середовище соціального спілкування, визначаються суспільними умовами та не можуть бути прирівняні до матеріальної і духовної культури суспільства, всієї сукупності відносин, що існують у ньому [2].

У зарубіжній соціології і соціальній психології поняття «середовище» використовується надзвичайно широко і трактується як духовне психічне оточення особистості, або як предметне оточення,

не пов'язане ні із сутністю особистості, ні з її діяльністю, або як духовні та психічні чинники, що у переживаннях і діях людей перебувають з ними у зв'язку та охоплюють сферу особистості [2].

Поняття «середовище» було предметом уваги багатьох вітчизняних та закордонних дослідників. В історії педагогіки першої третини ХХ ст. була обґрунтована ідея організації середовища, що знайшла практичне втілення в педагогіці середовища (Н. Йорданський, С. Моложавий, С. Шацький). Зокрема, Н. Йорданський в роботі «Организация детской среды» (1925 р.) підкреслював, що завдання педагога полягає в тому, щоб «не лише враховувати вплив середовища, але й прослідкувати якими засобами змінювати і пристосовувати його для того, щоб «людина почувала себе людиною», володарем середовища, а не його рабом». Він наголошував та тому, що педагоги повинні брати активну участь в організації дитячого середовища, діти реагують на середовище дорослих [6, с. 4].

Поняття «соціальне середовище» є видовим щодо більш загального поняття «середовище» [2].

В словнику-довіднику із соціальної педагогіки вказується, що соціальне середовище – це сукупність соціальних умов життєдіяльності і розвитку людини (духовних, міжособистісних, виробничих та ін. відносин), що впливають на її свідомість та поведінку. Структура соціального середовища багаторівнева (мікрорівень – безпосереднє соціальне оточення – сім'я, формальна чи неформальна група; мезорівень – регіональні, територіальні, поселенські та інші спільноти, які є носіями і виразниками специфічної культури і способу життя; макрорівень – економічна, соціальна, політична і духовна система відносин). Найявністю соціального середовища – необхідна та обов'язкова умова соціалізації особистості. Воно охоплює людину від моменту її народження і впливає на неї аж до смерті. Соціальне середовище, зокрема його сфери: політична, соціальна, духовна формують певні очікування щодо поведінки особистості. Ці очікування відповідні соціальні інститути перетворюють на цілі, завдання, зміст соціального виховання [5].

Соціальне середовище існує завдяки численним взаємовідносинам його членів і соціальних інститутів. Чим більша й різноманітніша палітра складових соціального середовища, тим інтенсивніший його розвиток і різноманітніші умови життєдіяльності особистості. До особливостей соціального середовища відносять: рівень і характер можливостей для самоактуалізації та самореалізації, прояву індивідуальних здібностей і творчого потенціалу особистості; рівень єдності й цілісності складових елементів (соціальних відносин, соціальних сфер); рівень рівномірності розвитку різних елементів і сфер соціального середовища.

Умови, які безпосередньо впливають на особистість у соціальному середовищі, можна класифікувати на дві групи – суспільні та матеріально-фізичні. До першої належать первинні колективи, педагогічний процес, ритуали, соціальне середовище певного регіону, до другої – матеріально-побутові умови життєдіяльності вихователів і вихованців у конкретній освітньо-виховній системі, морально-психологічний клімат у колективі тощо. Елементи конкретного середовища можуть впли-

вати на людину прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано. Вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим. Виховна робота має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які зумовлюють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні моменти, що дестабілізують свідомість і поведінку особистості.

У структурі соціального середовища виділяють макро- і мікрорівні. Макрорівень – це система соціальних відносин у суспільстві. До його структури та змісту належить сукупність багатьох факторів, зокрема економічних, правових, ідеологічних, культурних, політичних тощо. Вони впливають на індивідів як безпосередньо – через закони, соціальну політику, цінності, норми, засоби масової інформації, так і опосередковано через вплив на малі групи, до яких належить індивід. Мікрорівень – це конкретні умови життя особистості (сім'я, сусідство) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання) [5].

Окрім цієї класифікації, виокремлюють види соціального середовища за принципом місцезнаходження групи в структурі суспільних відносин. На підставі цього говорять про робітниче, студентське, шкільне соціальне середовище тощо. Конкретне соціальне середовище у соціально-психологічному плані – це сукупність стосунків особистості з певною групою.

Соціальне середовище як сукупність соціальних умов виховання безпосередньо впливає на механізми його регулювання. Зміни в соціально-педагогічному процесі обов'язково зумовлені реформаціями у структурі та функціонуванні соціального середовища [5].

Елементи конкретного середовища можуть впливати на людину прямо чи опосередковано, стихійно чи цілеспрямовано, а вплив може бути випадковим чи закономірним, стійким або тимчасовим. Виховна робота має послабити асиміляцію факторів впливу соціальних процесів, які спричиняють поряд із позитивним впливом соціального середовища негативні прояви, що дестабілізують свідомість і поведінку особистості.

На основі виховних можливостей соціального середовища виокремлено видові поняття «Виховне середовище». За твердженням Т. Алексеєнко виховне середовище – це середовище безпосереднього та опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних факторів, що утворює умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних та соціально-адаптивних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації [7].

Також для нашого дослідження є важливе поняття «освітнє середовище». У психолого-педагогічній науці існує декілька підходів до визначення поняття освітнього середовища як одного із найважливіших чинників розвитку особистості.

Ряд дослідників (Б.М. Бім-Бад, А.В. Петровський, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков, Л.І. Новікова, Ю.С. Мануйлов) вважають, що освітнє середовище – це сфера життєдіяльності дитини, яка по-

стійно змінюється. Вона вбирає в себе багатство опосередкованих культурою зв'язків вихованців з оточуючим світом, вчить вилучати пізнання з власної діяльності, зі спостережень і сприйняття, розкривати життєве значення об'єктів, які вивчаються, усвідомлювати принципи власних дій і керуватися ними в нових ситуаціях (тобто здійснювати перенесення, яке займає важливе місце в освітньому процесі та практичному житті) [1, с. 6].

Освітнє середовище у психолого-педагогічній літературі також розглядають як підсистему соціокультурного середовища, як сукупність факторів, обставин, ситуацій, які склались історично, і як цілісність спеціально організованих умов розвитку особистості учня (О. Газман, С. Клімов, Г. Ковальов, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін і ін.) [4].

Так, Г.Ковальов виділяє наступні структурні компоненти освітнього середовища:

- фізичне оточення – приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення і розміщення учнів;

- людський фактор – добір учнів, наповненість класів та груп і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статеві-вікова структура учнівського контингенту; програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю [4].

Більшість авторів сходяться в тому, що центральним серед інших структурних компонентів освітнього середовища є психологічна складова (соціальний чи комунікативний компонент в термінах різних авторів). Психологічна складова освітнього середовища – це, насамперед, характер спілкування суб'єктів освітнього процесу. Цей компонент несе на собі основне навантаження щодо забезпечення можливостей задоволення і розвитку потреб суб'єктів освітнього процесу у відчутті безпеки, у збереженні і покращенні самооцінки, у формуванні позитивної «Я-концепції, у визнанні з боку інших, у поважному ставленні до себе й до оточуючих, у самоактуалізації. В якості ключової психологічної характеристики освітнього середовища навчального закладу багато науковців (І. Баєва, С. Вершловський, О. Лебедев, В. Слободчиков та ін.) розглядають безпеку, а психологічно безпечне освітнє середовище – як умову для позитивного особистісного зростання її учасників. Психологічно безпечне освітнє середовище розуміють як середовище взаємодії, вільне від проявів психологічного насилля яке має референтну значущість для суб'єктів навчально-виховного процесу (в плані позитивного ставлення до неї), яке характеризується переважанням гуманістичної централізації (тобто централізації на інтересах (проявах) своєї суті і суті інших людей) і які відображаються в емоційно-особистісних і комунікативних характеристиках її суб'єктів.

На думку Н. Гевчук соціально-освітнє середовище – це система взаємодії різних соціальних інститутів, які сприяють накопиченню соціального досвіду індивіда, розвитку особистості як структурної одиниці суспільства [3].

Соціально-освітнє середовище має такі складові:

1. Сім'я як соціальний інститут (традиції, звичаї, цінності, стиль виховання);

2. Загальноосвітній навчальний заклад (навчальний процес, виховний процес, позаурочний час);

3. Мікрорайон (позашкільні заклади, просвітницькі заклади, дозвіллеві заклади) [3].

Умовно у соціально-освітньому середовищі ключова роль належить педагогічному процесові в школі (навчальна діяльність, виконання додаткових програм, завдань, самоосвітня робота та ін.), що слугує основним джерелом та засобом підвищення рівня знань та якості освіти у сільській школі.

Процес формування соціально-освітнього середовища вимагає врахування таких компонентів:

– інформаційно-діагностичного: підготовка діагностичної інформації та довідкового матеріалу щодо організації навчання, самоосвіти та саморозвитку особистості;

– змістовно-методичного: концепції навчання, виховання, навчальні програми, індивідуальні плани, посібники, підручники, довідники і т.д.;

– комунікаційно-організаційного: розподіл ролей, обов'язків суб'єктів педагогічного процесу, визначення цілей та завдань; комунікаційна сфера – стиль спілкування, способи взаємодії; форми і методи організації педагогічного процесу.

Висновки. Отже, соціально-освітнє середовище ми розглядаємо як відкриту педагогічну систему, яка тісно пов'язану з зовнішніми чинниками і яка не може функціонувати поза їхніми межами та впливами. Соціально-освітнє середовище виступає як ефективна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю учнів і педагогів, розвитку психологічно здорової особистості, особистісному та професійному зростанню учнів, і довголіттю педагогів, гармонізації їх особистості. Соціально-освітнє середовище школи має бути таке, в якому більшість учасників мають позитивне до нього ставлення, високі показники індексу задоволеності потреб і захищеності.

Список літератури:

1. Бим-Бад Б.М. Образование в контексте социализации / Борис Михайлович Бим-Бад, Артур Владимирович Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С. 3-8, с. 6.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в: навч. посіб. / О.В. Безпалько. – К.: Академвидав, 2013. – 309 с.
3. Гевчук Н.С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-освітнього середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Н.С. Гевчук. – Київ, 2012. – 21 с.
4. Гонтаровська Н. Освітнє середовище як фактор особистості дитини: [монографія] / Н. Гонтаровська. – К.: Дніпро – VAL, 2010. – 623 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. редакцією проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
6. Иорданский Н. Организация детской среды: [научн. пособие] / Н. Иорданский. – М.: Работник просвещения, 1925. – 98 с., с. 4.
7. Малиношевський Р.В. Соціально-педагогічні засади формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Р.В. Малиношевський. – Київ, 2011. – 20 с.
8. Философский энциклопедический словарь / глав.ред. С.С. Аверинцев. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 384 с.

Гуцуляк Л.И.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

СОЦИАЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ ШКОЛЫ

Аннотация

Проанализировано сущность понятия «социально-образовательная среда» в педагогическом процессе школы. Определены три составляющие социально-образовательной среды, а именно: семья как социальный институт, общеобразовательное учебное заведение и микрорайон. Охарактеризованы компоненты, необходимые для формирования социально-образовательной среды школы. Также выявлены существенные различия между понятиями «среда», «образовательная среда», «социальная среда», «воспитательная среда».

Ключевые слова: среда, образовательная среда, социальная среда, воспитательная среда, социально-образовательная среда.

Hutsuliak L.I.

Pereiaslav-Khmelnyskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda

THE SOCIAL-EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE PEDAGOGICAL PROCESS OF SCHOOL

Summary

Analyzed the concept of «social-educational environment» in the pedagogical process of the school. Identified three components of social-educational environment, namely the family as a social institution, secondary schools and neighborhood. Characterized the components required for the formation of social-educational environment of the school. Also found significant differences between the concepts of «environment», «educational environment», «social environment», «upbringing environment».

Keywords: environment, educational environment, social environment, upbringing environment, social and educational environment.